

GASPIRALI İSMAİL BEY VE KAZAK AYDINLARINA TESİRLERİ

YARD. DOÇ. DR. FERHAT TAMİR

Gaspıralı İsmail Bey, yayınladığı *Tercüman* gazetesinde ileri sürdüğü fikir ve görüşleri ile bütün Türk ülkelerinin o günkü aydınlarına tesir etmiş, yol göstermiştir. Bu cümleden olmak üzere onun Kazak aydınları üzerinde de büyük tesirleri olmuştur. Çünkü *Tercüman* gazetesi Kazak ülkesine de gidiyor ve Kazak aydınları tarafından da dikkatle okunuyordu. Bu tesirleri, devrin önde gelen bazı Kazak aydınları bizzat dile getirmişlerdir. Bu tanınmış Kazak aydınları ve Gaspıralı İsmail Beyin onlara tesirlerini dile getiren ifadeleri -şimdilik tespit ettiğimiz kadarıyla- aşağıda gösterilmiştir.

1- Mircaqıp Duwlatoğlu (1885-1935) : Kazak Türklerinin 20. yüzyıl başlarındaki uyanışında büyük rol oynamış bir eğitimci, şâir, yazar, fikir ve devlet adamıdır. Rusların açtığı mekteplerde okumuş, ayrıca kendi kendisini yetiştirmiştir. 1909'da yayınladığı "Oyan Kazak" isimli şiir kitabıyla Kazaklar arasındaki millî uyanışı hızlandırmıştır. Kazakların 1917 Bolşevik İhtilâli'nden sonra kurdukları Alaş Orda Partisi ile Alaş Orda Hükûmeti'nin önde gelen üç liderinden birisidir. Mircaqıp Duwlatoğlu, *Tercüman* gazetesini takip etmiş ve okumuş bir kimsedir. 1915 yılındaki bir yazısında bunu şöyle dile getirmiştir:

"Men özüm medresede oqımasam da, 1904 cıldan bastap noğay ädebiyetin üyrenüwge äwestendim. Sol cıldan bastap "*Tärciman*" gazetasın, onan keyin şığa bastağan özge noğay gazetaların hem kitaptarın olup aqıytın boldım. Luğattan qarap, kisiden surap noğay tili, noğay ädebiyetimen tanıstım. Bular mağan siñdi. (Ben medresede okumasam da 1904 yılından başlayarak Tatar edebiyatını öğrenmeye heves ettim. O yıldan itibaren "*Tercüman*" gazetesini, ondan sonra çıkmaya başlayan başka Tatar gazetelerini ve kitaplarını alıp okudum. Sözlüğe bakıp, başkalarına sorup Tatar dilini ve Tatar edebiyatını öğrendim. Bunlar benim içime sindi.)"¹

1. Mircaqıp Duwlatulı. Til Quralı, *Qazaq*. Sayı: 93, 1915 (*Mircaqıp Duwlatulı - Şığarmaları*. Almatı "Cazuwşı" 1991'in içinde, sayfa: 265-268).

Mircaqıp Duwlatoğlu, *Tercüman* gazetesini sadece takip etmekle kalmamış, Gaspıralı İsmail Beyin “Kazakların yaşayabilmek için muhakkak yerleşik hayata geçmesi gerektiğini” anlatan bir yazısını Kazak Türkçesine aktararak ilk eseri olan *Oyan Kazak* isimli kitabının sonuna koymuş, böylece İsmail Beyin düşüncelerini bu kitabı okuyan bütün Kazaklara duyurmuştur. Gaspıralı İsmail Beyin bu yazısını Mircaqıp Duwlatoğlu Kazak Türkçesine aşağıdaki şekilde aktarmıştır:

“Eskertüw”: “Terciman” gazetiniñ muxarriri mäşhür İsmagil Gasprinskiy Cenabları bizdiñ qazaq xalqına canı aşıp, öziniñ gazetasınıñ 1909 cılğı 46 nömirinde tömendegi sözderdi cazğan. Keybir tüşünüwge awır lugatların qazaqşa etip cazdım.

Gasprinskiy cänäbleri cazadı: “Kelse saban -biter şoban, cetse zaman- üyirimiz aman.” “Aralskiyden Aqmolağa şeyin häm onan da arı Taşkentten Almatığa ve Semipalatqa kadar yağniy Russiyadan qazaq işterine Türkistannan Sibirge şeyin temir coldar salınuwı müzakere etilip catır. Şähärde turatuğın xalıqtar, xususen sawdagerler häm ükimet te osılayşa boluwın unatadı. Olay bolğanda beson cıldıñ işinde temir codar tartılıp, otarbalar, vagondar qazaq dalasınıñ basınan kirip, ayağına şığaşaqdır.

Mağlum ğoy, temir coldarımen köp satuwşı, aluwşı, cer aluw üşin xaxoldar seldey ağıp keledi. Maldıñ, cerdiñ, suwdıñ bağısı bul küngisinen on ese köterileşek, sawda isteri de ülken özgerer, ilgeri xalderin oylamawşılar heläk bolaşaq. Ne üşin deseñiz, bul küнге şeyin qazaq xalqı qala salıp bir cerde otırmay, heman mal bağıp köşpelikte cür.

Russiyadan üsti-üstine köşip kelgen mujiqtar qazaqtıñ caqsı cerlerine ornıǵıp, qazaqtar şöl dalağa ketip qalar.

Ceri taraysa maldıñ örisi qısqarar. Öris qısqarsa künnen küнге ayaqtı azayar. Bulay bolğanda qazaqtıñ äweli malı kemip, bastarına zarar bolar. Quday özi saqtasın! Munıñ hämmasın köre turıp gafil catuw adamşılıqqa layıq emes: Qazaqtar ata-meken cerlerin, qıstaw, egindiklerin caqsı saqtasın, burınğı köp cerinen ayrılıp qalğandarı özderiniñ qazirgi sıbağasına tiygen cerlerin tärbilyelep, noğay, sart, orıstarşa egin salsın. Nege deseñiz, bul zamanda baylıq ayaqtı malda emes, eginde qaldı. Bul ötken qırıq elüw cıldı közinen keşirgen qazaq bawırlarımız az fähim ciberse, bul sözdi añğarar.

Söz basında “Kelse saban-biter şoban” degenimizdiñ mәнisi: Buringı waqıtta bizdiñ Qırım xalgınıñ köbi däl qazaq sekildi mal asırap, köşip cüredi eken. Aralarına orıstar, nemiser kelip, qala bolıp, egin sala bastağan soñ bulardıñ maldarınıñ örisi tarılıp, bizdiñ sol mal baqqan xalqımız elüw cıldıñ işinde tamam coyıldı desek caraydı. Bul künde qabirleriniñ de qayda ekeni mälimsiz. Bul küngi Stavrapol, Yekaterinoslaw, Xerson, Bessarabiya guberniyaları tügel Türik cerleri edi. Qazirde ol cerde heşbir awlımız qalğan coq. Olardıñ bastarına bir qırğın kelgen coq, mağlum mal bağatın cer-suwinan ayrılğan soñ azıp-tozdı.

Bizge anıq mağlum, bul cazğan sözimizdi miñnan bir qazaq oqımas, oqığan bolsa bul künge şeyin munday qızğaniştı xalde qalmas edi. Binay ğalıya bu sözdi kim üşin cazamız? Qazaqtan bolğan moldalar, sawdagerler, muğalimder, ğılım colında cürgen castardı közdep häm köñilde tutıp cazamız.

Qudaydıñ ämirimen qazirde Xoca Ahmed Yassaviy xaziretleri qabirinen tirilip şıqsa, qazaq xalqına din üyretpes edi. “Özderiñ de musulman ekensiñder”, dep düldüline minip alıp Qara Edilden Alatawğa, Ombıdan Amuderyaya şeyin qazaq bar cerdi aralap: “Tez curt salıp, şähär bolıñdar, egin saymandarın alıp, cer cırtıñdar”, dep car salar edi.

Basında mıy, köñlinde säwlesi bar her kisige qadarıy xal cehid etip qazaq xalqın oyatuwğa, qala bolıp egin saluwğa qızıqtıruwğa mindet. Qazaq işinde imam boluwşlar bes waqıt namazdı oqıtuwğa qanday cehid qılsa, bul iske de sonday cehid qılsın. Eger qazaq xalqı tarşılıqtan qırğındıq tapsa, qabir basındağı tastarğa mollanıñ ne qaceti bar, namazdıñ ne qaceti bar?

Coğarıda mollalar, sawdagerler, muğalimder dep edik, söz aqırında qazaqtan bolğan sosyal-demokrattarğa bir awız söz aytamın. Evropanıñ proletariyası üşin qandı castar tögüwiñiz paydalı, biraq öz xalqıñız qazaqqa artıq nazar salıñız, orıstıñ qara halqı altı milliondıq bir ulı taypa bola turıp, basqa xalıqqa qaraganda cärdemsiz azıp-tozıp keter.” Merxamat!”²

Bu yazının Türkiye Türkçesine aktarılmış şekli:

“**Hatırlatma: Tercüman**” gazetesinin yazarı meşhur **İsmail Gaspıralı Cenapları** bizim Kazak halkına acıyıp, gazetesinin 1909 yılki 46. sayısında aşağıdaki sözleri yazmış. Bazı anlaşılması zor kelimelerini Kazakçaya aktardım.

2. Mircaqip Duwlatulı, *Oyan Qazaq!*. Almatı “Altın Orda” 1991, Sayfa: 78-79.

Gaspıralı cenapları yazıyor: “Saban (çiftçilik) geldiğinde çobanlık biter, zamanı geldiğinde arkadaş grubu dağılır.” Aralskiy’den Akmola’ya kadar ve ondan öte Taşkent’ten Almatı ve Senipalat’a kadar yani Rusya’dan Kazakların içlerine Türkistan’dan Sibiryaya’ya kadar demir yolları döşenmesi müzakere edilmekte. Şehirde oturan halklar, özellikle tüccarlar ve hükümet de böyle olmasını uygun görüyor. Böyle olunca 5-10 yıl içinde demir yolları döşenip trenler ve vagonlar Kazak bozkırının başından girip sonuna kadar gidecektir.

Malumdur ki demir yolları ile çok sayıda satıcı, alıcı ve toprak alıcı Ukraynalı sel gibi akıp gelecek. Hayvanın, toprağın, suyun fiyatı bugünkünden on kat artacak, ticarete büyük değişiklik olacak, gelecekteki durumlarını düşünmeyenler helak olacak. Çünkü Kazak halkı bugüne kadar yerleşik hayata geçip bir yerde oturmadan hayvan bakarak göçebe yaşıyor.

Rusya’dan birbiri ardınca göçüp gelen Rus köylüleri Kazakların verimli topraklarına yerleşir, Kazaklar çöllük sahalara giderler.

Yeri daralırsa, hayvanların otlığı azalır. Otlak azalırsa, günden güne hayvanlar azalır. Böyle olunca Kazakların önce hayvanları azalıp başlarına zarar gelir. Allah korusun! Bunların hepsini göre göre gafil durmak insanlığa sığmaz: Kazaklar ata mekânı topraklarını, kışlaklarını ve tarlalarını iyi muhafaza etsin; daha önceki yerlerinden ayrılanlar, şimdiki paylarına düşen yerleri işleyip Tatarlar, Sartlar ve Ruslar gibi ekin eksin. Çünkü bu devirde zenginlik hayvanda değil, ekinde kaldı. Son 40-50 yılı gözden geçiren Kazak kardeşlerimiz biraz anlamaya çalışırsa bu sözün manasını kavrar.

Sözün başında “Saban gelince çobanlık biter” dememizin manası: Önceleri bizim Kırım halkının çoğu tıpkı Kazaklar gibi hayvan besleyip göçebe yaşıyor-muş. Aralarına Ruslar ve Almanlar gelip, şehir kurup ekip biçmeye başladıktan sonra hayvanlarının otlakları daralınca, bizim o hayvan bakan halkımız elli yıl içinde tamamen yok oldu desek yeridir. Bugün kabirlerinin bile nerede olduğu belli değil. Bugünkü Stavrapol, Yekaterinoslav, Xerson, Besarabya vilayetleri tamamen Türk toprakları idi. Halihazırda oralarda hiçbir avulumuz kalmamıştır. Onların başlarına bir kırgın gelmedi, bilinen o ki hayvancılık yapanlar yerlerinden ve sularından ayrılmaya dağılıp gittiler.

Biz çok iyi biliyoruz ki bu yazdıklarımızı Kazakların binde biri okumaz, okumuş olsa idi bugüne kadar böyle üzücü bir halde kalmazlardı. O hâlde bu

sözleri kimin için yazıyoruz? Kazaklardan çıkan mollalar, tüccarlar, öğretmenler ve ilim öğrenen gençleri göz önünde tutup yazıyoruz.

Allah'ın emriyle bugün Hoca Ahmed Yesevî Hazretleri dirilip kabrinden çıkarsa, Kazak halkına din öğretmezdi. "Sizler de müslümansınız" diyerek düldüne binip Kara İdil'den Alatau'a, Ombı(Omsk)'dan Amu Derya'ya kadar Kazakların yaşadığı yerleri dolaşıp "Tez yerleşip, şehir olun; tarım aletlerini alıp top-rağı işleyin" diye haber salardı.

Başında akıl, gönlünde ışık olan her kişinin üstüne elinden geldiğince çalışıp çabalayıp Kazak halkını uyandırmak ve yerleşik hayata geçip çiftçilik yapmaya teşvik etmek bir vazifedir. Kazaklar arasında imamlık yapanlar, beş vakit namazı kıldırmaya nasıl gayret ederseler, bu iş için de öyle gayret etsinler. Eğer Kazak halkı yer darlığından kırgına duçar olursa, kabir başındaki taşlar için hocaya ne hacet var? Namaza ne hacet var?

Yukanda hocalar, tüccarlar, öğretmenler demiştik. Sözü sonunda Kazaklardan çıkan sosyal demokratlara birkaç söz söyleyeceğim: Avrupa'nın proleteryası için kanlı yaş dökmeniz faydalı, fakat artık kendi halkınız olan Kazaklara gözünüzü çeviriniz, Rus halkının -mazlum ve geçim şartları ağır da olsa- önü açık. Kazak halkı 6 milyonluk bir toplum olduğu halde başka halklara göre yardımsız kalıp perişan olur." "Merhamet edin!"

2- Şakirîm Qudayberdioğlu (1858-1931): Kazakların tanınmış şâir, fikir adamı ve tarihçisidir. Büyük Kazak şairi Abay'ın gözetiminde kendi kendisini yetiştirmiş; Türkçe, Arapça, Farsça ve Rusça öğrenerek devrinin en bilgili Kazak aydınlarından birisi olmuştur. Yazdığı manzum hikâyeler halk tarafından ezberlenmiştir. Şakirîm Qudayberdioğlu, Gaspıralı İsmail Beyin kendi üzerindeki tesirini şöyle anlatıyor:

"Onan (Abaydan) soñğı ustazım "Tercüman" gazetiniñ iyesi İsmâğul Gaspinskiy desem bek durıs, onıñ uşın sol kisiniñ gazetini oqıp bek köp paydalandım. Alla Tağala eki dünyede maqsatına cetkizsin, âmin. (Ondan (Abay'dan) sonraki üstadım "Tercüman" gazetesinin sahibi İsmail Gaspıralı'dır dersem çok doğru olur. Çünkü o kimsenin gazetesini okuyup, pek çok istifade ettim. Allahü Taalâ onu iki dünyada da maksadına ulaştırısın, âmin!)"³

3. Şakirîm Qudayberdiuğlu, *Türük. Qırğız-Qazaq häm Xandar Şeciresi*, Almatı "Qazaqstan cäne Sana", 1991. Sayfı: 46.

3- Muhametcan Seralin (Seralioğlu) (1878-1929): Kazakların ilk dergi yayınlayan aydınıdır. Ayrıca şâir, yazar ve fikir adamıdır. Troisk şehrinde medrese tahsili görmüştür. 1911-1915 yılları arasında Troisk'te çıkardığı Ayqap dergisi ile Kazak fikir ve edebiyat hayatına yön vermiştir. O, Gaspıralı İsmail Bey'in ölümü üzerine yazdığı "Cuwırda Orı Tolmastay Ölim (Yakın Zamanda Yeri Dolmayacak Ölüm)" başlıklı yazısında Gaspıralı'nın Rusya idaresindeki Türkler ve kendisi üzerindeki büyük tesirini şöyle anlatmaktadır:

"Rossiya musulmandarı birin-biri tanımay, özderiniñ de kim ekendigine tüsine almay, ıdırap catqan ne dünyeden, ne ğılımnan, ne önerden quralaqan bir xalıq edi. Bulardıñ el ekendigin, curt ekendigin esine salğan, bizdiñ musulman dünyesinen basqa dünyeye barlığın körsetken, ol basqa dünyedegi bilim önerlerdiñ musulman babalarımızdıñ qolınan şıqqandığın bildiretin, on cıl oqıp bir durıs xat caza bilmeytin eldi bir cılda cazuw tanıtıwğa mümkün ekendigin üyretken, "Tilsiz curt dünyede tirşilik ete almaydı" - dep, curttıñ öz tiliniñ özine qadirli ekendigin añdatqan marqum İ. Gasprinskiy edi.

Bizler marqum İ. Gasprinskiy arqasında özimizdi tanıy bastadıq. Dünyede qanday ğılım, qanday öner barlığın köre bastadıq. Buriñgi ötip ketken atalarımızdıñ qanday ğılımdı, qanday bilimdi ekendigin bile bastadıq, ceñil tirtippenen oquwdıñ paydalı ekendigin, özimizdiñ ana tilimiz süykimsiz til emes, eñ qadirli til ekendigin bildik. Tilsiz curt - cansız curt ekendigin añğardıq. Biz burın cansız öli kewde edik, Gasprinskiy bizge can bitirdi, öli deneye urıq kergizdi, sonıñ üşin onı biz eşbir zamanda umıtatıwın emespiz. Bizdiñ curt - curt bolıp turğanda Gasprinskiy men cüzbe-cüz körgenim coq, söytse de ol marqumıñ mağan äseri öte zor boldı. 1892 - inşi cıldarda men şkoldan caña oqıp şıqqan şäkirt edim. Ol zamandarda missionerlerdiñ İslâm dinine qarsı cazğan bir qatar kitapların oqıp, olardıñ cazğandarına köñilim senbese de, olarğa qarsı ayırlıq däleldi cawap mende bolmağan soñ, köñilim cabırqap cürüwşi edi. Sol waqıtta marqumıñ "Mädeniyet İslâmiye" esimdi kişkentay kitabı qolıma tüsti. Şöldegen adamşa qumarlanıp kitaptı oqıp şıqtım. Bul kitaptı oqığan soñ, manağı cabırqap cürgen köñilim bulıttan şıqqan kündey bolıp carqırıp ketti. Onıñ artına "Frings-tan Mektupları" degen kitabın oqudım, marqumıñ Molda Ğabbas Fransevî laqabımen cazğan kitabın oqudım. Bul kitap meni keleşek zamanğa zor ümitpenen qarawğa üyretti. Marqumıñ "Eki Bahadır" menen "Qoca" köñil dertin qozğattı. Sol sebepti ol marqumdı, men özim ustazdarımınñ eñ ülkeni dep esepteymin.

(Rusya Müslümanları, birbirlerini tanımadıklarından, kim olduklarını anlayamadıklarından dolayı darmadağın olmuş, dünyadan da ilimden de sanattan da habersiz bir halk idi. Onların bir millet olduğunu, bir halk olduğunu hatırlatan, onlara bizim İslâm dünyasından başka bir dünya olduğunu gösteren, o başka dünyadaki bilgi ve sanatların temelinin bizim müslüman atalarımız tarafından atıldığını bildiren, on yıl okuduğu hâlde doğru dürüst bir mektup yazamayan topluma bir yılda okuma yazma öğretmenin mümkün olduğunu anlatan, “Dilsiz halk dünyada yaşayamaz” diyerek bir halka kendi öz dilinin faydalı olduğunu izah eden merhum İsmail Gaspıralı idi.

Bizler merhum İsmail Gaspıralı sayesinde kendimizi tanımaya başladık. Dünyada hangi ilimlerin, hangi sanatların var olduğunu görmeye başladık. Kolay usulle okumanın faydalı olduğunu, kendi ana dilimizin sevimsiz değil, en kıymetli dil olduğunu anladık. Biz önceleri cansız, ölü bir gövde idik. Gaspıralı bize can verdi, ölü bedenimize ruh verdi. O bakımdan onu biz hiçbir zaman unutmayacağız. Ben Gaspıralı ile yüz yüze görüşmüş değilim. Buna rağmen merhumun bana çok büyük tesiri oldu. 1892’lerde ben okuldan yeni mezun olmuş bir öğrenciydim. O sırada misyonerlerin İslâm dini aleyhine yazdıkları bir kısım kitapları okumuş, bu kitaplarda yazılanlara inanmasam da, bunlara delil göstererek verilecek cevapları bilmediğimden üzüntülü bir halde idim. O günlerde merhumun “Medeniyet-i İslâmiye” isimli küçük kitabı elime geçti. Susuz kalmış bir insan gibi hevesle bu kitabı hemen okudum. Bu kitabı okuduktan sonra üzgün gönlüm buluttan çıkan güneş gibi parladı. Ondan sonra “Frenistan Mektupları” isimli kitabını okudum, merhumun Molla Ğabbas Fransevî lâkabıyla yazdığı kitabı okudum. Bu kitap bana geleceğe ümitle bakmayı öğretti. Merhumun “İki Bahadır” ile “Koca” isimli kitapları gönül derdimi depreştirdi. Bu yüzden ben merhumu üstadlarımın en büyüğü kabul ediyorum.)”⁴

4) Ahmet Baytursınoğlu (1875-1937): 20. yüzyıl başında yetişen Kazak aydınlarının manevî lideridir. Rusların açtığı okullarda okumuş ve kendi kendisini yetiştirmiştir. Eğitimci, şair, yazar, dilci, edebiyat tarihçisi, fikir ve devlet adamı olarak Kazakların uyanışına öncülük etmiştir. Onun Kazak halkını aydınlatma yolunda yaptığı çalışmaların en önemlilerinden birisi Kazak Türkçesinin

4. Muxametcan Seralin, Cuwırda Ormı Tolmastay Ölinı, *Ayqap*, sayı: 17, 1914, sayfa: 257-259 (Ü. Subxanberdina - S. Däwıtov, *Ayqap*, Qazaq Entsiklopediyası Bas Redaksiyası, Almatı, 1995’in içinde, sayfa: 234-235).

Arap harfli alfabesini ve imlâsını tespit etmesidir. Ahmet Baytursinoğlu, Kazak Türkçesinin Arap harfli alfabesini ve imlâsını tespit ederken Gaspıralı İsmail Beyin Usûl-i Cedit metodlarına göre hareket etmiş, bunu da yazdığı kitapta açıkça belirtmiştir. Nitekim bu konuda yazdığı kitabın adı Oquw Quralı “Usûl-i Savtiyye Colmen Tertip Etilgen Qazaqşa Elifbâ” (Ders Kitabı “Usûl-i Savtiyye Metoduyla Tertip Edilmiş Kazakça Alfabe)dir. Bu eserde usûl-i savtiyyeye uyulduğu gibi okuma-yazma öğretilirken de usûl-i tedricî aynen uygulanmıştır. Yani ilk önce üç harf ve bunlarla okuma-yazma öğretildikten sonra sırasıyla diğer harflerin öğretimine geçilmiştir.⁵ Ayrıca kendisi de Ayqap dergisinde aynı konu ile ilgili olarak yazdığı bir yazıda “Usul cedit yakiy töte oquw colı bar ekenin bilemiz, biraq sol col qazaq arasında az taralğan soñ, bizdiñ maqsatımız da sol oquwdı qazaq arasında köbirek cayuw. (Usûl-i cedit veya töte oquw (doğrudan okuma) metodunun var olduğunu biliyoruz, fakat bu metot Kazaklar arasında az yayılmıştır. Bizim maksadımız da bu metodu Kazaklar arasında daha çok yaymaktır)” demektedir.⁶ Bu açıklamalar gösteriyor ki Ahmet Baytursinoğlu bu eserini yazarken tamamen Gaspıralı İsmail Beyin tesiri altındadır.

Şimdiye kadar tanıttığım Kazakların dört önemli aydınının⁷ sözleri ve eserleri gösteriyor ki Gaspıralı İsmail Bey Kazak aydınları üstünde büyük tesir icra etmiş, onlara yön vermiştir. Bunun en büyük sebebi, şüphesiz onun Tercüman gazetesini ve kitaplarını o günkü Kazak aydınlarının da anlayabileceği bir Türkçe ile yayınlamış olmasıdır.

5. A. Baytursinof, *Oquw Quralı - Usûl-i savtiyye colmen tertip etilgen Qazaqşa Elifba* (Birinçi Kitab), “Kerimof, Hüseyinof ve Şürekâsı”nın Matba’ası, Orenburg, 1914.

6. Ahmet Baytursinof, *Cazuw Tártibi, Ayqap*, sayı: 4,5, 1912 (*Qazaq Tili Cömindegi Revolyutsiyadan Burınğı Zertewler*, Almatı “Öılım” 1993’ün içinde, s. 67).

7. Mircaqıp Duwlatoğlu, Şükürim Qudayberdioğlu, Muhammetcan Seralin, Ahmet Baytursinoğlu için bakınız: Ferhat Tamir, *Kazak Türkleri Edebiyatı, Türk Dünyası El Kitabı, Dördüncü Cilt*, sayfa: 423-449, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 158, Ankara, 1998.